

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА
ПСИХОЛОГІЇ

Кафедра освіти дорослих та цифрових технологій

ПРОГРАМА

підвищення кваліфікації

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК СТРАТЕГІЯ ТРЕТЬОЇ МІСІЇ УНІВЕРСИТЕТУ:
АДАПТАЦІЯ, РОЗВИТОК, ПАРТНЕРСТВО

Категорія: педагогічні, науково-педагогічні, наукові працівники закладів вищої освіти

Розробники:

Просіна О.В., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Центру післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Сорочан Т.М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освіти дорослих і цифрових технологій

Риженко Г.В., афілійованих дослідник Ліннеа університету Швеція, розробник проєкту EDC Education for Democratic Citizenship, радник ректора ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України з питань міжнародної співпраці.

Рецензенти:

Муранова Н.П., доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної, науково-педагогічної роботи та післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Daniel Silander, Associate professor Department of Political Science Faculty of Social Sciences, Linnaeus University (Sweden).

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА
ПСИХОЛОГІЇ

Кафедра освіти дорослих та цифрових технологій

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою ДЗВО «Університет
менеджменту освіти»

«22» жовтня 2025 року, протокол № 13

Голова Вченої ради

_____ Микола КИРИЧЕНКО

ПРОГРАМА

підвищення кваліфікації

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК СТРАТЕГІЯ ТРЕТЬОЇ МІСІЇ УНІВЕРСИТЕТУ:
АДАПТАЦІЯ, РОЗВИТОК, ПАРТНЕРСТВО

Категорія: педагогічні, науково-педагогічні, наукові працівники закладів
вищої освіти

Розробники:

Просіна О.В., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Центру
післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН
України.

Сорочан Т.М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
освіти дорослих і цифрових технологій

Риженко Г.В., афілійованих дослідник Ліннеа університету Швеція,
розробник проекту EDC Education for Democratic Citizenship, радник ректора
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України з питань
міжнародної співпраці.

Рецензенти:

Муранова Н.П., доктор педагогічних наук, професор, проректор з
навчальної, науково-педагогічної роботи та післядипломної освіти ДЗВО
«Університет менеджменту освіти» ДЗВО «Університет менеджменту
освіти» НАПН України.

Daniel Silander, Associate professor Department of Political Science Faculty of
Social Sciences, Linnaeus University (Sweden).

Термін дії програми: з 2025 до 2030 року

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПISKA

Актуальність програми. В умовах глибоких суспільних трансформацій, кризових викликів і необхідності відновлення соціального та економічного потенціалу країни особливого значення набуває розвиток освіти дорослих як простору адаптації, професійного оновлення й громадянської активності. Саме університети стають ключовими провайдерами навчання впродовж життя, що поєднує академічну, професійну та соціальну складові, сприяючи формуванню культури безперервного розвитку, підтримці зайнятості та зростанню людського капіталу.

У цьому контексті університет виступає ключовим провайдером освіти дорослих – інтелектуальним і соціальним центром, який формує культуру навчання впродовж життя, сприяє адаптації фахівців до нових умов праці, стимулює розвиток громад та інноваційної економіки.

Освіта дорослих як стратегія третьої місії університету виходить за межі академічного простору, перетворюючись на інструмент суспільного служіння, розвитку людського капіталу й партнерства між освітою, владою, бізнесом і громадою. Вона поєднує адаптаційні, розвивальні та партнерські функції, забезпечуючи взаємодію університету з регіональними громадами у реалізації програм перепідготовки, психологічної підтримки, підвищення цифрової та громадянської компетентності.

Програма підвищення кваліфікації «Освіта дорослих як стратегія третьої місії університету: адаптація, розвиток, партнерство» спрямована на формування у викладачів, керівників та управлінців освіти нового бачення ролі університету як відкритої інституції, що не лише навчає, а й трансформує соціальне середовище через освітні інновації, міжсекторальну співпрацю та розвиток людини як громадянина і професіонала.

Цільова група: педагогічні, науково-педагогічні, наукові працівники закладів вищої освіти

Обсяг (тривалість): 90 годин / 3 кредити ЄКТС (три тижні).

Особливості реалізації програми: Реалізація програми передбачає гнучку організацію освітнього процесу з урахуванням сучасних умов функціонування закладів освіти, зокрема можливості навчання в період воєнного стану та за умов енергетичної нестабільності. Для забезпечення безперервності навчання передбачено надання слухачам відеозаписів

лекційних занять та навчальних матеріалів для самостійного опрацювання.

Освітній процес організовується з використанням цифрових освітніх середовищ і платформ, зокрема хмарної платформи Google Workspace for Education, систем відеоконференцій BigBlueButton та Zoom, а також вебпорталу «Український відкритий університет післядипломної освіти» (LMS Adult Learning), що забезпечує доступ до навчальних ресурсів, тестування та зворотного зв'язку між слухачами і викладачами.

До проведення занять залучаються науково-педагогічні працівники, тренери та експерти-практики у сфері вищої й неформальної освіти, які мають досвід реалізації програм освіти дорослих, фасилітації партнерських проєктів та розвитку університетських ініціатив у межах третьої місії.

У разі потреби для забезпечення якісного проведення занять може здійснюватися додаткова методична та технічна підготовка викладачів щодо використання інтерактивних інструментів та онлайн-сервісів.

Форма підвищення кваліфікації: дистанційна.

Мета підвищення кваліфікації: Метою програми є формування у слухачів цілісного розуміння ролі університету як провайдера освіти дорослих у сучасному суспільстві, розвиток компетентностей у сфері організації, проєктування та реалізації освітніх програм для дорослих у контексті третьої місії університету – служіння суспільству, розвитку громад та партнерства з різними секторами.

Завдання підвищення кваліфікації:

Сформувати системне бачення освіти дорослих як складової третьої місії університету та інструменту суспільного розвитку.

Розкрити концептуальні засади освіти дорослих у європейському та національному контекстах, їх зв'язок із сучасними освітніми реформами та стратегією сталого розвитку.

Розвинути компетентності слухачів у сфері організації, координації та фасилітації освітніх програм для різних категорій дорослих здобувачів.

Ознайомити з кращими практиками партнерства університету, громади, бізнесу та державних інституцій у сфері навчання впродовж життя.

Поглибити навички проєктного мислення й застосування цифрових та інноваційних інструментів у розробленні програм освіти дорослих.

Сприяти професійному зростанню викладачів і управлінців освіти як агентів змін, здатних реалізовувати принципи соціальної відповідальності, інклюзивності та відкритості університету.

Формувати культуру партнерства й довіри між учасниками освітнього процесу, громадами та роботодавцями як основу для розвитку людського потенціалу.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться (згідно з Професійним стандартом «Викладач закладу вищої освіти», МОН України, 2024):

громадянсько-ціннісні компетентності – здатність діяти на засадах гідності, свободи, відповідальності, академічної доброчесності й соціальної справедливості; усвідомлювати місію університету як чинника демократичних змін та служіння суспільству (Ж1.У1–У2, Ж2.У1, Д1.В1, З2.В1);

освітньо-андрагогічні компетентності – уміння проєктувати, організовувати й супроводжувати навчання дорослих, застосовуючи принципи людиноцентризму, фасилітації, саморефлексії та паритетного партнерства (А1.У1–У4, А2.У1–У4, В1.У1–У2, В2.У1–У2);

комунікативно-фасилітаційні компетентності – здатність налагоджувати ефективну, етичну, толерантну комунікацію з дорослими здобувачами, стейкхолдерами, громадами; використовувати методи фасилітації, коучингу та ненасильницького спілкування у груповій взаємодії (А2.К1, А3.К1, Г1.К1, Ж1.К1–Ж2.У1);

проєктно-організаційні компетентності – уміння розробляти, координувати й презентувати освітні програми, заходи та ініціативи у сфері освіти дорослих; управляти командною роботою, залучати стейкхолдерів, реалізовувати принципи спільного врядування (Г1.У1–У2, Г2.У1–У2, Г3.У1, Г3.В1, Є2.У1–У2);

психолого-педагогічні компетентності – здатність створювати безпечне, гуманістично зорієнтоване навчальне середовище, підтримувати емоційне благополуччя, мотивацію та саморозвиток дорослих здобувачів (А2.В1–В2, Ж1.В1, Ж2.У1, Д1.В2);

оцінювально-рефлексивні компетентності – здатність здійснювати об'єктивне оцінювання результатів навчання дорослих, надавати конструктивний зворотний зв'язок, розвивати культуру рефлексії, неупередженості та довіри (Б1.У1–У4, Б2.У1–У3, Б3.У1–У3, Б2.В1–В2);

лідерсько-громадянські компетентності – уміння виступати ініціатором і фасилітатором змін у сфері освіти дорослих, розвивати партнерські мережі, створювати спільноти практики та впроваджувати принципи демократичного врядування в університетському середовищі (Г3.У1–У2, Ж3.У1, Д4.В1–В3, З2.У1–У2).

Очікувані результати підвищення кваліфікації: у результаті опанування програми слухачі:

Усвідомлюють місію університету як провайдера освіти дорослих і чинника соціального розвитку, розуміють сутність третьої місії університету – служіння суспільству, партнерства й розвитку громад.

Оперують сучасними концепціями освіти дорослих, розуміють принципи андрагогіки, освіти впродовж життя, неформального й інформального навчання, здатні їх застосовувати у власній професійній практиці.

Уміють проектувати та реалізовувати освітні програми для дорослих, планувати зміст, підбирати методи, технології, цифрові інструменти й форми навчання, орієнтовані на потреби різних груп дорослих здобувачів.

Володіють навичками ефективної комунікації та фасилітації, уміють створювати сприятливий психологічний клімат, організовувати групову взаємодію, застосовувати коучингові техніки й методи ненасильницького спілкування.

Здатні здійснювати оцінювання та самооцінювання результатів навчання, надавати конструктивний зворотний зв'язок, розвивати культуру рефлексії, академічну доброчесність і відповідальність у професійній діяльності.

Проявляють готовність до міжсекторальної взаємодії, уміють налагоджувати партнерство університету з громадами, органами місцевого самоврядування, бізнесом і громадськими організаціями задля розвитку освіти дорослих.

Мають розвинуті проєктно-організаційні компетентності, здатні планувати, координувати й презентувати освітні, наукові або соціальні ініціативи у сфері освіти дорослих.

Демонструють лідерство й громадянську активність, ініціюють розвиток спільнот практики, освітніх і соціальних проєктів, сприяють формуванню етичного лідерства та культури партнерства в університетському середовищі.

Здатні до саморозвитку та професійного зростання, визначають індивідуальні траєкторії розвитку, використовують ресурси освіти дорослих для вдосконалення власної педагогічної майстерності та академічного лідерства.

Оцінювання результатів підвищення кваліфікації:

Підсумковий контроль здійснюється у формі комплексного заліку, що поєднує онлайн-тестування та творче завдання «Третя місія мого

університету». Тестування спрямоване на перевірку засвоєння основних понять і принципів, пов'язаних із розвитком освіти дорослих, соціальним партнерством, академічною доброчесністю та концепцією третьої місії університету. У межах творчого завдання слухачі розробляють короткий план авторської ініціативи або ідеї освітнього, соціального чи партнерського спрямування, що може бути реалізована у їхньому професійному середовищі чи місцевій громаді. Завдання має на меті не лише перевірку знань, а й демонстрацію готовності учасників інтегрувати принципи відкритості, співпраці та служіння суспільству у практику університетської діяльності.

Документ про підсумки підвищення кваліфікації: Свідоцтво про підвищення кваліфікації (Ліцензія МОН України: Наказ від 15.11.2016 №1492-л «Про переоформлення ліцензій»).

2. НАВЧАЛЬНО ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Назва навчальних тем	Кількість годин				
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Контрольні заходи	Усього
Модуль 1. Освіта дорослих у контексті третьої місії університету: адаптація, розвиток, служіння суспільству					
Тема 1.1. Третя місія університету: від класичної моделі до суспільно орієнтованої парадигми	2	4	2	-	8
Тема 1.2. Освіта дорослих як простір адаптації, професійного оновлення та громадянської активності	2	4	2	-	8
Тема 1.3. Культура гідності, академічна доброчесність і соціальна відповідальність як основи служіння суспільству	4	8	2	-	14
Разом за модулем	8	16	6		30
Модуль 2. Партнерство університету, громади та бізнесу у розвитку					

безперервної освіти					
Тема 2.1. Міжсекторальна взаємодія як стратегія сталого розвитку: університет, громада, бізнес	2	2			4
Тема 2.2. Освітні хаби, кластери, майстерні та центри навчання дорослих: сучасні моделі співпраці	2	4	-	-	6
Тема 2.3. Соціальні ініціативи університетів: волонтерство, сервісне навчання, громадянська освіта, проєкти для місцевих спільнот	2	6	-	-	8
Тема 2.4. Авторська ініціатива «Третя місія мого університету»	2	4	6	-	12
Разом за модулем	8	16	6	-	30
МОДУЛЬ 3. Університет як провайдер освіти дорослих у повоєнному відновленні України					
Тема 3.1. Центри освіти дорослих як осередки забезпечення добробуту громади і родини	2	4	2	-	8
Тема 3.2. Європейський контекст діяльності центрів освіти дорослих	2	4	2	-	8
Тема 3.3. Андрагогічні засади функціонування центрів освіти дорослих в університетах	4	8	2	-	14
Разом за модулем	8	16	6	-	30
Підсумкові заходи				залік	
Усього	24	48	18	-	90

3. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

МОДУЛЬ 1. Освіта дорослих у контексті третьої місії університету: адаптація, розвиток, служіння суспільству

Тема 1.1. Третя місія університету: філософія, зміст, напрями реалізації.

Ключові питання теми: поняття «третья місія університету»; суспільна роль університету у XXI столітті; трансформація взаємин «університет – суспільство»; цінності відкритості, довіри та служіння; європейські підходи до університетської соціальної відповідальності.

Тема 1.2. Освіта дорослих як інструмент реалізації третьої місії.

Ключові питання теми: освіта дорослих у системі вищої освіти; університет як провайдер навчання впродовж життя; андрагогічні принципи і нові ролі викладача; інтеграція формальної, неформальної й інформальної освіти; освітні можливості для громад і професійних спільнот.

Тема 1.3. Культура доброчесності, гідності та відповідальності у просторі освіти дорослих.

Ключові питання теми: академічна доброчесність як етична основа університетського середовища; гідність і довіра в комунікації з дорослими здобувачами; культура партнерства і рівності; соціально-психологічні аспекти служіння суспільству через освіту.

МОДУЛЬ 2. Партнерство університету, громади та бізнесу у розвитку безперервної освіти

Тема 2.1. Міжсекторальна взаємодія як стратегія сталого розвитку.
Ключові питання теми: партнерство університету, громади й бізнесу; соціальний діалог і колаборація; спільне створення освітніх продуктів; університет як центр соціальних інновацій.

Тема 2.2. Освітні хаби, кластери та центри навчання дорослих: моделі та досвід.

Ключові питання теми: сучасні моделі освітньої взаємодії; функції хабів і кластерів; міжнародний досвід; приклади успішних практик в Україні.

Тема 2.3. Соціальні ініціативи університетів: волонтерство, сервісне навчання, громадянська освіта.

Ключові питання теми: університет як соціальний партнер; сервісне навчання — навчання через служіння; формування громадянської активності; практики участі студентів і викладачів у розвитку громади.

Тема 2.4. Міні-проект «Третя місія мого університету»

Ключові питання теми: створення ідеї або плану авторської ініціативи; етапи розроблення міні-проекту; критерії оцінювання; презентація і рефлексія результатів навчання.

МОДУЛЬ 3. Університет як провайдер освіти дорослих у відновленні та розвитку України

Тема 3.1. Центри освіти дорослих як осередки забезпечення добробуту громади і родини.

Ключові питання теми: історичний досвід повоєнного відновлення країн у центрах освіти дорослих; напрями економічної діяльності в сучасних центрах освіти дорослих; залучення родин і громади до повоєнного відновлення економіки в центрах освіти дорослих.

Тема 3.2. Європейський контекст діяльності центрів освіти дорослих.

Ключові питання теми: законодавство країн Євросоюзу в галузі освіти дорослих; напрями діяльності центрів освіти дорослих у країнах Євросоюзу; напрями роботи з освіти дорослих у європейських університетах.

Тема 3.3. Андрагогічні засади функціонування центрів освіти дорослих в університетах.

Ключові питання теми: правові основи створення центрів освіти дорослих в університеті; андрагогіка – теорія і практика навчання дорослих; освіта дорослих у контексті автономії, соціальної і просвітницької місії університету; основні напрями діяльності центрів освіти дорослих в університетах.

4. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові документи

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://surl.li/ztmgplp> (дата звернення: 25.09.2025).
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://surl.li/aelyrp> (дата звернення: 25.09.2025).
3. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (МОН, 2018). URL: <https://surl.li/nwaoij> (дата звернення: 25.09.2025).
4. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. – Кабінет Міністрів України, 2021. URL: <https://surl.li/hvjrbf> (дата звернення: 25.09.2025).
5. Council of Europe. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. – Strasbourg: Council of Europe, 2010.

URL: <https://rm.coe.int/16803034e5> (дата звернення: 29.09.2025).

6. European Commission. European Higher Education Area (EHEA) – Rome Communiqué 2020. URL: <https://surl.li/jiulgy> (дата звернення: 25.09.2025).
7. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379381>. (дата звернення: 25.09.2025).

Основна література

1. Compagnucci, L., & Spigarelli, F. The Third Mission of the University: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, 2020, Vol. 161, Article 120284. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>
2. Hoggan C., Hoggan-Kloubert T. Learning for Democracy: A Framework for Adult Civic Learning. Cham : Palgrave Macmillan, 2025. 259 p.
3. Kyrychenko, M., Prosina, Olha, Kravchynska, T., Shven, Yaroslava, Komarovska, O. A., & Ivchenko, T. (2021). Transformational processes in non-formal education: A project of interregional cooperation of the Ukrainian Open University of Postgraduate Education. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 11 (2, Part 2), P. 156–164. ISSN 1804-7890. Available at: URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110224/papers/A_28.pdf (дата звернення: 25.09.2025).
4. Levine P. What Should We Do?: A Theory of Civic Life. – Oxford : Oxford University Press, 2022. URL: <https://surl.li/schsao> (дата звернення: 25.09.2025).
5. Nabaho, L., Turyasingura, W., Twinomuhwezi, I., & Nabukenya, M. (2022). The Third Mission of Universities on the African Continent: Conceptualisation and Operationalisation. *Higher Learning Research Communications*, 12(1), P. 81–98. EISSN 2157-6254. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1345613> (дата звернення: 25.09.2025).
6. Naranjo-Africano, G., Vega-Jurado, J., & Manjarres-Henríquez, L. (2023). Barriers to Third Mission: organizational and individual antecedents. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 12, 36. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13731-023-00300-4>
7. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія НАПН України, Інститут соціальної та політичної

- психології. Кропивницький : [б. в.], 2022. 110 с. ISBN 978-966-189-666-5.
8. Кириченко М. О., Просіна О. В., Кравчинська Т. В., Швень Ю. Г. Освіта дорослих у нелінійному світі: неформальна освіта в системі післядипломної освіти українського відкритого університету. Професійний розвиток фахівців в умовах цифровізації суспільства: сучасні тренди. Київ : УМО НАПН України, 2021. С. 59–65.
 9. Лук'янова Л. Б. (ред.) Освіта дорослих як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні. – Київ : ІПОД НАПН України, 2019.
 10. Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 20 листопада 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. Том 2, № 2. URL: <https://surl.li/mickpj> (дата звернення: 25.09.2025).
 11. Місія університету в суспільстві: формування університетської традиції та сучасні виклики // Педагогічні дискурси, 2020, № 29. DOI: <https://doi.org/10.31475/ped.dys.2020.29.06>.
 12. Нестерова М. О. Третя місія університетів: керівництво з впровадження: університетський посібник. Суми: Університетська книга, 2025. 126 с. ISBN 978-617-521-119-7. URL: <https://surl.li/ygickg> (дата звернення: 25.09.2025).
 13. Черниш О. В. Значення та реалізація третьої місії університету. *Проблеми інноваційного розвитку науки і освіти: матеріали Всеукраїнської конференції (КНУТД, 2023)*. Київ: КНУТД, 2023. С. 23–25. URL: <https://surl.li/ecifhk> (дата звернення: 25.09.2025).

Додаткова література

1. Захарін, С.В. Глобальні виклики часу освіти дорослих в Україні // «Наука і техніка сьогодні». Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка». № 3 (17). С. 327-334. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734636> (дата звернення: 25.09.2025).
2. Ніжинська Т. О. Громадянська освіта як ресурс розвитку місцевих громад. *Вісник післядипломної освіти*. 2020. № 18. С. 110–118.
3. Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 8-9 червня 2023 р.). Харківський національний педагогічний

- університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків. Україна С. 147-151.
4. Пінчук І. М. Демократизація освітнього простору: психологічні умови розвитку зрілої громадянської позиції педагога. *Психологічні студії*. 2023. № 1. С. 88–97.
 5. Drury S. M. Global citizenship education and feminist pedagogy: the ethical challenge of teaching for global social justice. *Journal of Teacher Education for Sustainability*. 2009. Vol. 11, № 2. С. 17–30. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ883084.pdf>. (дата звернення: 25.09.2025).
 6. UNDP / CIVITTA. Ukrainian identity: summary presentation. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2024. URL: <https://surl.it/tqabto> (дата звернення: 25.09.2025).
 7. Hoggan C. Transformative Civic Education in Democratic Societies. – East Lansing : Michigan State University Press, 2024. 249p.